

Trávníček, František

Vlastní substantiva

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1958, vol. 7, iss. A6, pp. [5]-9

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101464>

Access Date: 20. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

FRANTIŠEK TRÁVNÍČEK

VLASTNÍ SUBSTANTIVA

1. Ve *Filosofických sešitech* (čes. vyd. 250) cituje Lenin se souhlasem tento Hegelův výrok: „Jazyk vyjadřuje v podstatě jen obecné; co však míníme, je zvláštní, jednotlivé.“ K tomu si Lenin poznamenal: „V jazyce je jen obecné.“ A předtím (248) praví Lenin: „Každé slovo (řeč) již zobecňuje.“ Důležitým doplňkem těchto dvou výroků je výklad (250), proč vyjadřuje jazyk jen obecné. Lenin si klade otázku: „Proč nemůže být nazváno jednotlivé?“ A odpovídá: „Jeden z předmětů daného rodu (stolů) něčím se právě odlišuje od druhých.“

To znamená: slovo se nemůže vztahovat jen na jednotlivý předmět nebo jev, protože se jednotlivé předměty nebo jevy něčím jeden od druhého odlišují. Slovo nemůže postihnouti každý jednotlivý předmět nebo jev sám o sobě, nýbrž jen tak, že vyjadřuje společné, obecné a podstatné vlastnosti celé příslušné skupiny, celého příslušného druhu předmětů nebo jevů. Neboli: slovo vyjadřuje pojem, neboť to je forma myšlení, v které se odrážejí obecné a podstatné vlastnosti předmětů a jevů.

To, že slovo vyjadřuje jen obecninu, neznamená, že nemůže označovat jednotlivinu, jednotlivý předmět nebo jev. Jako v přírodě a v celém společenském bytí je též v jazyce dialektika, dialektický vztah jednotlivého a obecného. Všechna slova vyjadřují pojem a v každém pojmu jde o dialektický vztah mezi jednotlivinou a obecninou. Jen vyjádření tohoto vztahu je dvojí.

Valná většina slov označuje jednotlivinu tak, že ji prostě začleňuje do celé příslušné skupiny, do celého příslušného druhu. Na př. substantivum *město* označuje v daném případě konkrétní sídliště tím, že vyjadřuje podstatné a obecné vlastnosti podobných sídlišť, odlišujících se od městeček, vsí a samot. Adjektivum *ostrý* označuje vlastnost konkrétního nože tak, že ji vyjadřuje jako společnou vlastnost různých předmětů. Sloveso *píše* se vztahuje ve větě „tento žák píše“ na jednotlivou činnost tím, že ji vyjadřuje jako činnost vykonávanou různými osobami. Neboli: jazykové označení jednotliviny je totožné s označením obecniny. Slovo vyjadřuje obecninu a to, že se vztahuje na jednotlivý předmět nebo jev, vyplývá ze situace projevu.

2. Jiný způsob vyjádření vztahu mezi jednotlivinou a obecninou je u t. zv. vlastních substantiv. Říkáme, že označují jedince svého druhu. Je tomu tak, ale musíme si uvědomit, že vyjadřují též druh, ke kterému jedinec náleží, též obecninu, t. j. pojem.

Na př. slovo *Praha* označuje konkrétní sídliště za obecninu, a to za město; vyjadřuje ty jeho vlastnosti a stránky, které má společné s jinými městy, s Brnem, s Bratislavou atd. Proto na otázku, co je Praha, odpovídáme, že je to město. Vidím-li Prahu a nevím, že je to Praha, řeknu: to je město, nějaké město.

Od substantiv obecných odlišují se vlastní substantiva jen tím, že vyjadřují jednotu obecniny s jednotlivinou nikoli názvem obecného, nýbrž názvem jednotlivého. Substantivum *Praha*, vyjadřující obecninu město, může zároveň s ní označovat vždy, za každé situace projevu též jednotlivinu.

Tuto zvláštnost vlastních substantiv pochopíme, jestliže si uvědomíme, že je to skupina jmen geneticky nepůvodní, druhotná, vzniklá až v jistém období vývoje jazyka a lidského poznání, myšlení.

Vlastní jména jsou od původu jména obecná, která označovala jednotlivinu stejně jako obecninu. Na př. *Praha* znamenalo původně nejspíše vypražené, vypálené místo a pak osadu na něm vzniklou, asi jako *Žďár, Žďárec, Žďárná, Zhoř*. Nebo *Brno*, původně *Brnno*, znamenalo hlinné místo, hliniště a osadu na něm. Podobně je tomu s názvy *Lhota, Újezd, Dvůr, Hradec, Brod, Most*. Původní obecnou povahou těchto názvů si vysvětlíme existenci několika *Žďárů, Lhot* atd. na našem jazykovém území a existenci některých stejných místních názvů v různých slovanských zemích nebo obdobných názvů též na území jinojazyčném, na př. něm. *Hof, Dorf, Stadt* a pod.

Nezapomínejme, že první místní jména vznikala v dávných dobách, kdy jejich tvůrcové žili v menších skupinách, v rodech, v kmenech. Pro ně obecná slova *praha, žďár* atd. byla schopna plně rozlišit různé osady, sídliště, asi tak, jako říkáme dnes, že se sejde v parku u první lavičky, na výstavišti u hlavního pavilonu, ve městě před divadlem apod.

Z obecných jmen vznikla též jiná místní jména dnes vlastní. *Svitava* byl obecný název řeky se svítivou, lesklou vodou. *Morava* byl obecný název země a řeky.

Obecný původ je jasný u osadních jmen, vzniklých ze jmen obyvatelských, čeledních nebo rodových. *Holešovice* jsou, jak víme, prvotně *holešovici*, Holešova čeled, Holešovi potomci nebo poddaní. To je původně slovo obecné, které se přeneslo na osadu a teprve jako osadní jméno nabylo významu jednotliviny. Podobně jména typu *Hradčany*.

Tak je tomu též s osadními jmény vlastnickými. *Holešov* nebo *Kojetín* znamenají původně Holešův, Kojatův hrad, jsou to jména obecná.

3. Vznik vlastních jmen z obecných, neboli individualisace původních obecných jmen, je odraz, následek změn ve společenském životě. Menší společenské útvary se rozrůstaly, spojovaly, jejich příslušníci se stýkali, mísili a některé osady nabývaly zvláštní důležitosti nikoli pro své prvotní vlastnosti, nýbrž pro nějaké vlastnosti nové. U osady *praha* přestal mít důležitost její vznik na vypáleném místě, u osady *dub* už nebylo důležité, že byla založena u nějakého vysokého dubu nebo v dubovém lese. Přispívalo k tomu to, že se přírodní situace často změnila; vysoký dub byl skácen apod.

Osadní jména začala mít novou společenskou funkci a ta působila k tomu, že jejich původní lexikální význam ustupoval ve vědomí lidí do pozadí, že se naň zapomínalo, neboli, jak říkáme odborně, že se místní názvy stávaly etymologicky nejasné, isolovaly se od ostatní slovní zásoby. Na př. *praha, žďár, brnno*. Etymologie si počíná správně, hledá-li původní význam takových slov, ale musíme si být vědomi toho, že je odumírání jejich původního významu odraz společenských poměrů. Bylo by nesprávné se domnívat, že ztrátu původních lexikálních významů působila individualisace osadních jmen, že k ní přispívala. Je tomu obráceně, neboť změny v jazyce vznikají nikoli samy o sobě, nýbrž jako odraz změn ve společenském životě.

Je pravděpodobné, že i cizí názvy hor, řek atd., na př. *Tatry, Beskydy, Jizera*,

Dunaj . . . , přejímali naši předkové jako názvy obecné, t. j. že si byli vědomi jejich původního obecného významu.

Obdobně, třeba ne vždy ve stejné míře, odumíral původní obecný význam osobních jmen *Václav, Vojtěch, Vladimír, Svatopluk* apod., a to umožnilo jejich individualisaci.

Obecně lze říci, že individualisace osadních i osobních jmen vyplynula časem z potřeby zřetelně rozlišovat některé jedince svého druhu. Vzpomeňme si na původní bohaté příbuzenské názvosloví, dochované až do rané doby historické: *test* — f. *tšče* = rodiče ženy; *svekr* — *svekry* = mužovi rodiče; *děver* = mužův bratr, *zelva* = mužova sestra (slovensky *zolva, zolvica*); *šur* = ženin bratr atd. Tato obecná jména sloužila rozlišování členů původního rodu, velkorodiny, nikoli rodiny v dnešním smyslu. Mohla sloužit tomuto úkonu v prvobytně pospolném řádě, dokud rod tvořil menší uzavřený pracovní kolektiv. Tato jména však již nestačila ve vývoji pozdějším, v období kmenovém, tím méně v období národnostním. Osobní jména *Václav, Vladimír, Vojtěch, Přemysl* atd. jsou vývojově asi první individualisovaná osobní jména, jejichž nositeli byli čelní představitelé rodů a kmenů. Po přijetí křesťanství dostávali všichni jednotlivci svá jména. Tu se ujala mnohá jména biblická, *Jan, Petr, Pavel, Marek* atd. A staré příbuzenské názvy z velké části postupně odumíraly.

Individualisace t. zv. příjmení je nepochybně vývojově mnohem pozdější. Čteme-li v starých památkách „mistr Jan *řečený* z Husince nebo Hus“, „Bartoš *příjmím* Písař“ apod., ukazuje to na původní obecnou povahu těchto pozdějších příjmení. Vlastními jmény se staly tyto názvy, až jejich nositelé nebyli z Husince nebo písaři, až na tomto určení nezáleželo, t. j. až se tato jména stala dědičnými a označovala jednotlivé osoby prostě jako příslušníky rodiny. Slovo *Krejčí* jako příjmení přestalo označovat celou skupinu lidí podle toho, že jsou „krajčiči“ látky, že ji šijí, a začalo označovat skupinu osob tvořících rodinu beze zření k jejich živnosti.

4. Jak jsem již připomněl, je individualisace osadních a osobních jmen odraz nových společenských poměrů, nových výrazových potřeb z nich vyplynulých. Není to odraz přímý. Pro individualisaci jako jazykové dění byly vytvořeny předpoklady, podmínky ve vědomí lidí, v jejich myšlení tím, že se změnilo pojetí obojích obecných jmen. Stará osadní jména označují vlastně místo, na kterém sídliště vzniklo, nikoli toto sídliště samo. Snad to souvisí s původním kočovným způsobem života.

Teprve později, když již existovalo větší množství stálých sídlišť, začali si naši předkové všimnout jiných jejich stránek a vlastností, než je místo, na kterém vznikla. Abstrakcí a zobecněním svého poznání došli k pojmům *ves, vesnice* a *město*, daleko později též *městys*, označujících různé druhy sídlišť co do jejich velikosti, celkového uspořádání a důležitosti. O tom svědčí slovo *město*, od původu hlásková varianta slova *místo*. Nelze předpokládat, že slova *ves, vesnice* a *město* jsou geneticky prius, vlastní názvy typu *Praha* posterius. Sic bychom vysvětlovali jazyk idealisticky, nikoli materialisticky. Slova *ves* a *město* vyjadřují obecně jako každé slovo, vznikla v poznávacím procesu abstrakce a zobecňování, a to předpokládá existenci četných sídlišť, na která se tato slova vztahují.

Vznik vlastních jmen typu *Praha* souvisí tedy s tím, že si lidé začali uvědomovat povahu sídlišť, jejich společné i rozdílné vlastnosti, jejich vztahy k životu. Neboli, vlastní jména typu *Praha* souvisí se vznikem lexikální kategorie osadních, sídlištních jmen, neboť ten vedl k potřebě individualisace, označování jedinců.

A tak slovo *Praha* vyjadřuje nikoli jen jedince, nýbrž také druh, a to město,

t. j. označuje jedince druhu město. Co se týče dialektiky jednotlivého a obecného zásadně, neliší se vlastní jméno *Praha* od původního obecného jména *praha*. Rozdíl je v tom, že se změnila obecnina. Původně označovalo slovo *praha* obecně každé „vypálené místo“ a v konkrétním případě též jednotlivé místo, kde byla jistá osada. Když si časem lidé vytvořili pojem město, začalo se slovo *praha* chápat v dialektickém vztahu k obecnině *město*, a to jako její jednotlivina. Tak se slovo *praha* individualisovalo, stalo vlastním jménem.

Jde tu v podstatě o významovou změnu zvanou přenášení významu. Slovo *praha*, vztahující se původně na vypálené místo, stalo se označením osady, sídliště na tomto místě.

Podobně je tomu u jmen typu *dub*, která se začala chápat v dialektickém vztahu nikoli ke stromu, nýbrž k sídlišti u dubu, v dubovém lese apod. Obecná jména typu *dub* svůj původní význam jinak si zachovávají, avšak v našem případě se *dub* přestalo chápat za označení stromu nebo lesa a stalo se označením sídliště.

Stejně je tomu u osadních jmen typu *holešoviči*. Označovala původně obyvatele a přenesla se na jejich sídliště.

Týž proces proběhl u osobních jmen typu *Václav*. Původně bylo *václav* (váceslav) obecné jméno, znamenající asi „člověk více slavný, k větší slávě zrozený apod.“ a obdobně s obecnými substantivy *oslavenec*, *hrdina* aj. Časem se slova typu *václav* individualisovala, a to jako odraz poznání, že jejich nositelé mají osobité společenské postavení. To znamená, že vznikla nová lexikální kategorie.

Po přijetí křesťanství se individualisace rozšířila na každou osobu. Biblická jména *Petr*, *Pavel* ... přejímala se již přímo jako individualisovaná, vlastní. Z toho plyne, že se vytvořila široká kategorie jmen rodných, křesťanských a z ní vyplynula potřeba jednotlivé osoby odlišovat.

Rovněž vlastní jména řek, zemí atd. vznikla v souvislosti s vytvořením příslušných lexikálních kategorií.

5. Vlastní jména vznikala postupně již v době předhistorické. V rané době staročeské, kolem r. 1300, byly hotovy všechny kategorie vlastních jmen mimo příjmení, která se ustálila až později.

Rozumí se, že se po vzniku kategorií vlastních jmen tvořila nová jména zpravidla již jako vlastní.

Je třeba mít na paměti, že obyvatelské názvy typu *Pražan*, dále názvy kmenové a národní, *Hanák*, *Slezan*, *Čech*, *Polák*, *Rus* apod., nejsou vlastní, nýbrž obecná, třebaže je píšeme s velkým písmenem. Proto se v ruštině právem píší s písmenem malým.

Uhrnem vidíme, že vznik vlastních jmen je výsledek rozvoje lidského myšlení, jeho zpřesnění, v souvislosti s rozvojem společenského života. Lidé si začali uvědomovat společné a rozdílné vlastnosti, vztahy a spojitosti různých jednotlivin, zobecňovali své poznání v pojmy a na druhé straně pocitovali potřebu různé jednotliviny od sebe odlišovat.

Naznačeným vývojem si vysvětlíme poznávací povahu vlastních jmen. Slovo *Praha* označuje jednotlivinu nikoli tak, že vyjadřuje její osobité vlastnosti proti jiným městům, nýbrž jen povšechně tak, že to není *Brno*, *Bratislava* apod. Co do konkrétního pojmového obsahu vyjadřuje slovo *Praha* totéž co obecné jméno *město*. Podobně slovo *Morava* vyjadřuje totéž co obecné jméno *země*. Proto není správná formulace, že vlastní jména označují proti obecným jménům jedince. Vyjadřují jedince, ale v dialektické jednotě s druhem, ke kterému jedinec náleží.

Ještě poznámku o předložkových lokálech. Dokud znamenala *praha* „vypálené místo“, říkalo se „na *pražě*“ (= na vypáleném místě). Když se toto jméno chápalo

za osadní a individualisovalo se, začalo se říkat „v Pražě (u Pražě)“. Ale ještě Dalimil píše „na Pražě“.

Obyčejně se užívání předložky *na* v obdobných případech vykládá jako odraz vyšší polohy sídliště. Někdy tomu tak asi je, ale zapomíná se na původní význam osadních jmen. Spojení „na Hradčanech“ může být prostě odrazem toho, že znamenalo původně „na místě Hradčanů, na místě, kde byli usedlí Hradčané“.

ИМЕНА СОБСТВЕННЫЕ

Слово выражает понятие. В каждом понятии речь идет о диалектическом отношении между общим и частным (единичным), однако выражение его двояко. Большинство слов обозначает частное (единичное) таким образом, что причисляет его к целой соответствующей группе, категории. Языковое обозначение частного (единичного) тождественно обозначению общего. Слово выражает общее, и то, что относится к частному (единичному) вытекает из обстановки высказывания.

Другой способ выражения отношения между общим и частным (единичным) существует у т. наз. имен собственных. Они, как мы говорим, обозначают индивидуумы своего рода. В действительности, однако, они обозначают также общее, целую группу. Можно, например, сказать Praha je město. Это значит, что слово Praha обозначает конкретное место поселения, индивидуум, принадлежащий тем не менее к группе, называемой město.

Указанная особенность собственных имен не является первичной: она развилась исторически на основании их первоначального нарицательного характера. Например первичное значение слова praha было „vypražené, vypálené místo“ (выжженное место). В течение времени это значение отступило на второй план, и в сознании людей начали выдвигаться другие черты этого места, которыми оно отличалось от других конкретных населенных пунктов, обозначаемых также нарицательными именами, как напр.: brnno (болото), chlumeц (холм), brod (брод). Так нарицательное имя praha превратилось в собственное (Praha), т. е. оно стало обозначать индивидуум в общей группе město. Подобным путем возникли и другие собственные имена: названия стран, рек, имена и фамилии.

NOMS PROPRES

Le mot exprime une notion. Chaque notion contient un rapport entre la généralité et la singularité, mais il y a deux possibilités de l'exprimer. La plupart des mots désignent la singularité en la rangeant dans son groupe, dans son genre respectif. La désignation de la singularité par la langue est identique à celle-là de la généralité. Le mot exprime la généralité; son rapport à la singularité résulte des circonstances de l'énoncé. Une autre façon d'exprimer le rapport entre la singularité et la généralité existe en cas des noms propres. Ceux-ci, dit-on, désignent un individu de son genre. En effet, ils désignent aussi la généralité, tout le groupe. On dit, par exemple, que Praha est une ville. Ce qui veut dire que le mot Praha désigne, il est vrai, une colonie concrète, un individu, mais appartenant au groupe nommé ville.

Le caractère spécial des noms propres n'apparaît pas au commencement, mais il a pris naissance au cours de l'évolution historique de leur valeur commune primitive. P. ex. praha désignait primitivement un endroit aride, brûlé. Entre temps, cette signification disparut et d'autres traits de cette colonie commencèrent à apparaître dans la conscience des gens. Par ces traits, elle diffère des autres colonies concrètes indiquées de même à l'aide des noms communs brno (boue), chlumeц (colline), brod (gué). C'est ainsi que le nom commun praha devint nom propre (Praha), c'est-à-dire, il commença à indiquer un individu dans le groupe commun „ville“. C'est d'une façon semblable qu'ont pris naissance d'autres noms propres, des noms de pays et de rivières, des prénoms et des noms de famille.

Traduit par P. Beněš